

Kustaa H.J. Vilkuna

SUOMALAINEN LIIKUNTAELÄMÄ URHEILUN KYNNYKSELLÄ - Näkökulma Suomen varhaisem- paan liikuntahistoriaan

Suomen liikuntahistorian tutkimustraditiossa on useimmiten - oikeastaan aina - lähdetty pohtimaan liikuntaelämän muutoksia suomalaisesta valtakulttuurista käsin, milloin myös unohdetaan vanhat ylempien kulttuuriryhmien yhteydet kansainvälisiin esikuvuihin. Käsittelytapa johtaa talonpoikaiskulttuurin, 1930- ja 1940-luvun kansatieteellisen tutkimuksen viitoittamaan näkemykseen, jonka mukaan ennen 1800-lukua Suomessa ei tunnettu juuri muita liikunnanmuotoja kuin elinkeinopohjainen liikunta ja erilaiset leikit.

Nimenomaan kansatieteellinen ja selvästi talonpoikaisyhteisön tapoja kartoittanut tutkimus on korostanut suomalaisen elinkeinopohjaisen liikunnan yliveraisuutta muihin muotoihin nähden. On päädytty siihen, että kansanomainen liikunta oli pitkälti elinkeinoihin liittynyttä spontaania liikuntaa ja vapaa-aikana harrastettua kisailua ja leikkiä. Näkemyksen mukaan mitään sotilasliikuntaa ei syntynyt eikä kulttiliikunnastakaan ole kuin jälkiä. Niillä tiedoilla, joita kansatieteellisävytteinen tutkimus on käyttänyt, voidaan helposti päätyä käsitykseen, että suomalainen liikunta oli vielä 1700-luvun lopulla paljon jäljessä eurooppalaisesta. Ja kun etsitään selityksiä sille, miksi suomalaiset eivät olleet urheilukansaa, päädytään yhtä helposti ajatukseen kasvatuksellisista puutteista, työn raskaudesta ja runsaudesta sekä kansainvälisten yhteyksien vähäisyydestä.

Vastaavasti 1700- ja 1800-luvut on nähty murroskausiksi. Jälkimmäinen murroskausi liittyy tiukasti valtakulttuurin muutokseen ja Suomen urheilun kulta-ajan selittämiseen. Ymmärrettävästi liikunta- ja urheiluhistoriankirjoitus on meillä painottunut voimakkaasti 1900-luvun ilmiöiden, urheilun suurvallan syntyminen ja vaiheiden tutkimiseen. Vanhastaan teollistuminen ja kaupungistuminen on liitetty nykyaikaisen urheiluelämän

syntyprosessiin. Itsenäisyyden ajan liikuntakulttuuria selitetään viittaamalla juuri noihin keskeisiin tekijöihin. 1800-luvun puoliväli oli paitsi teollinen take off -hetki myös kulttuurinen irtaantumisvaihe, voimakkaan modernisaation kulminaatiopiste. Kulttuurisen kokonaisuutoksen seurauksena juuri 1800-luvun lopulla Suomessa kyettiin omaksuma hienostuneen urheilun perustekijät: ritariperinne ja englantilaiset 1800-luvun urheilu-uutuudet (standardit jne.).

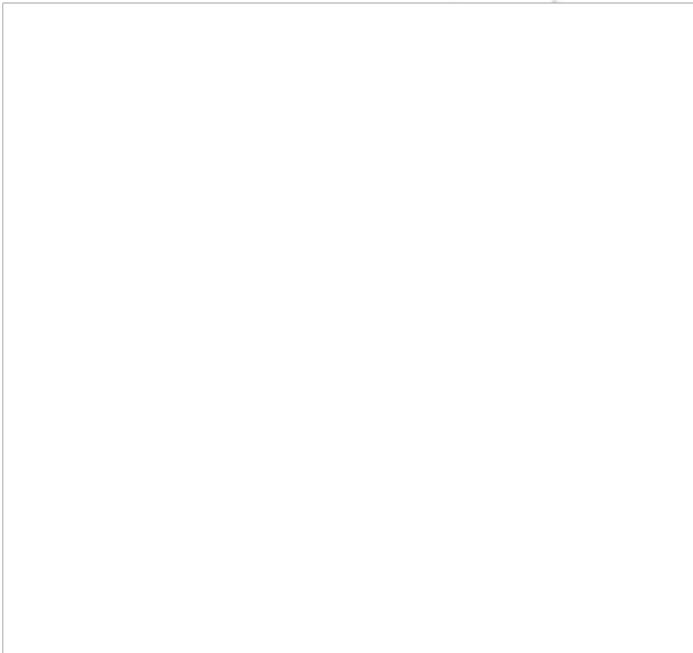
Nyttemmin modernisaatioteoriat, teollistuminen ja kaupungistuminen vaikutuksineen ovat syrjäytyneet: on havaittu, että tarkemman tutkimisen jälkeen teorian ulkopuolelle jää suuri osa totuudesta. Liekö suomalaisen liikuntakulttuurin laita myös näin?

Liikuntakulttuurin kannalta 1700-luku on kiistaton murroskohta, mutta tässä tapauksessa muutos koski vain verraten suppeaa suomalaista ryhmää, säätyläistöä. Liikunnallinen innostus, yhtäältä hyötyajattelu ja toisaalta ajan kuluttamiseen pyrkinyt elämäntapa leimasi tuolloisen herrasväen elämää. Kirjallisen kulttuurin, varsinkin terveys- ja harrastuskirjallisuuden leviäminen merkitsi paikalliselle säätyläiselle liittymistä yhä voimakkaammin kansainväliseen yleiseurooppalaiseen kulttuuriin.

Pitkät kävelyretket olivat yhtä suosittuja Suomessa kuin muun Euroopan suurkaupunkilaisten keskuudessa. Kävelyharrastus kuului kiinteästi kaikkien ylempiä säätyjä edustaneiden ihmisten jokapäiväisiin tapoihin. Esimerkiksi englantilaisen elämäntavan kuuluisa ylistäjä, tohtori Samuel Johnson korosti kävelyjen merkitystä ajattelun ja keskustelun lisääjänä; hän saattoi kävellä tuntikausia pitkin Lontoota ystäviensä kanssa. Samaan aikaan Johnson kuitenkin vihasi urheilu, piti sitä alempien sosiaaliryhmien brutaalina harrastuksena.

Oma lukunsa on, miten 1700-luvun säätyläiset suhtautuivat tavallisen kansan harrastamaan kylpemiseen. Heidän näkökantansa näkyy hyvin valistuksen ajan akatemian opinnäytetöissä, esimerkiksi Pehr Adrian Gaddin väitöskirjassa. Ylä-Satakunnan oloja selvittäessään Gadd kiinnitti huomiota saunomiseen. Tiedemiehenä hän tarkasteli väestökehitystä ja vertasi tietoja kaupunkien vastaaviin. Eroa näytti olleen sydänkohtauskuolleisuuden esiintymismäärissä. Koska saunominen oli jo herrasväelle oudoksi käynyttä ja talonpojalle jokapäiväistä toimintaa, sen

täytyi olla syy sydänkohtauksiin. Elämäntavaltaan 1700- ja 1800-luvun säätyläinen muistutti monessa suhteessa enemmän länsimaista kollegaansa kuin myöhempinä aikoina. Hän piti suomalaista kansanomaista terveydenhoitoa ja hygieniaa itseään alempiarvoisille tarkoitettuna, tarpeettomana ja jopa vahingollisena; oikeassa kylpylässä tavoiteltiin terveyttä, kun taas jokapäiväinen saunominen oli terveysriski.

Urheilu ja liikunta "teknistyivät" jo viime vuosisadalla. Tämä tri Karl Hällbergin voimisteluteline esiteltiin Suomen Urheilulehdessä 1899.

Säätyläiskulttuurin murros sitoutui tässä tapauksessa nimenomaan uuden kirjallisuudenlajin omaksumiseen ja vanhan akateemisen terveystietouden esiintuomiseen. Muuten terveydenhoitoon liittyneet tekijät, terveyslähteet olivat tuttuja jo 1600-luvun kaupunkilaisille. Tunnettu historioitsija ja isänmaan ystävä Daniel Juslenius kertoi vuonna 1700 ilmestyneessä väitöskirjassaan Turun Kupittaan terveyslähteestä. Paitsi että Kupittaan vesi oli kirjoittajan mukaan terveellistä, lähteen lähiseutu tarjosi turkulaisille mahdollisuuden *"miellyttävään kävelyyn; samaa huvia*

he harjoittavat muuallakin ympäristössä." Vaikka Juslenius oli varsinaisuomalaisena ja turkulaisena patrioottina taipuvainen liioitteluun (ns. gööttiläinen traditio), Kupittaasta kertoessaan hänellä ei ole ollut syytä vääristellä asioita. Hän, akateeminen piiri ja kaupungin parempi väki olivat ulkoilleet paljon jo 1600-luvulla, vuosisadalla, jota on yleensä pidetty ylempien säätyjen yltäkylläisyyden ja mässäilyn vuosisatana.

Rahvaanliikunnassa 1800- ja 1900-luvun taite ei välttämättä ollut sellainen vedenjakaja kuin otaksutaan. Suuria muutoksia tapahtui, mutta vanha perinne jatkui ja siirtyi osaksi uudempaa liikuntakulttuuria. Perinteisesti rahvaanliikuntaa on tutkittu vuosisadan vaihteen muistitiedon sekä ajan kansanelämää kuvanneen kirjallisuuden pohjalta. Näin voidaan selvittää varsin osuvasti tuon ajan yhteisen kansan vapaa-ajan liikunnallisia harrastuksia. Miehisen voiman ihailu ja häviäjän brutaali kohtelu "munien rasvaamisineen" ovat olleet yllättävän yleisiä liikuntaa ohjanneita tekijöitä. Jopa vanha ruumiinrangaistusperinne, kujanjuoksu, siirtyi olennaiseksi osaksi lastenleikkejä. Muistinvaraiset tiedot eivät sovellu kuvaamaan sitä, millaista rahvaan liikunta ja urheilu olivat vuosikymmeniä, jopa vuosisatoja aiemmin. Tässä kohdin voidaan hyödyntää aineistoa, tutkimusmatkailijoiden ja aikalaisten kuvauksia, joita on toki yllin kyllin. Kannattanee mainita esimerkkinä arkkikiispa Olaus Magnus Gothuksen Pohjoisten kansojen historia, jossa nimenomaan puhutaan hiihdosta lappalaisten (skrithifinnien) liikunnallisena ajanvietteenä:

"Eikä mikään kukkula ole niin jyrkkä, etteivät he saavuta sen huippua jotakin taitavasti valittua kiertotietä. Ensin he näet laakson pohjan jätettyään ylittävät alimmat kallionkielekkeet sinne tänne kierrelleen nousevat rinnettä vinoon suuntaan tiheästi mutkitellen, kunnes he harjanteilla kiemurtelevasti mutkiteltuaan saavuttavat päämääräkseen asettamansa korkeimman huipun. - - Tällaisia urotöitä he tekevät toisinaan metsästyksen kiihossa, toisinaan vaan kilpaillakseen neuvokkuudessa ja taitavuudessa keskenään kuten kilparadalla juoksijat saavuttaakseen luvaton palkinnon. Vaikka paavi Paavali II ei Philippus Archintoksen, Saluzzon piispan ja Pyhän kaupungin kuvernöörin, kertoman mukaan ole halunnut uskoa näitä tietoja asukkaiden taitavuudesta ja liikuntatavasta, ovat ne kuitenkin tosiasioita, kuten edellä on ilmennyt ja myöhemmin vielä todistetaan."

Vaikka Olaus Magnus oli patrioottisen historiankirjoituksen edustaja ja hairahtui helposti liioittelemaan, hänen antamia tietoja erikoisista ilmiöistä voidaan pitää todenmukaisina. Hiihtäminen ei siis ollut aika-laisten primitiiviseksi parhaamille lappalaiselle tuttua pelkästään hyötyliikuntana. Vastaavasti voitaisiin miettiä, pitääkö usein toistettu väite painin mitättömästä suomalaiskulttuurisesta merkityksestä paikkansa - ainakin siihen on suhtauduttava varauksella. Luultavasti tšekiläinen paini on omannut aivan samanlaisen merkityksen kuin islantilainen Glima. Yhtäältä paini-nimitys on omintakeinen, ja toisaalta valtava 1800-luvun lopun paini-innostus ei ole voinut syntyä tyhjästä. Ero Suomen ja Islannin välille syntyy lähinnä siitä, ettei täällä ole ollut sellaista kirjallista kulttuuria, joka olisi tallentanut paikalliset tavat yhtä hyvin kuin skaldirunoilija Snorre Sturlason kumppaneineen. Sen sijaan suomalainen muinaisrunous kertoo aivan samantyyppisistä kilpailuista kuin viikinkirunous. Todennäköisesti miehiset kilpailut ja kisat kukoistivat Suomen alueella väkivaltaan perustuneessa sotilashenkisessä yhteiskunnassa. Kalevalainen runous tuntee ainakin hevospilailut ja kaksintaistelut.

Asiaa tuntemattomille jää helposti se vaikutelma, ettei muuallakaan Suomessa harjoitettu kilpaurheilua ennen viime vuosisataa. Asia on kuitenkin moninaisempi; huolimatta periaatteellisesta talonpoikaisesta yhtenäiskulttuurista täällä ryhdyttiin myös usein kilpailuihin, joissa jaettiin palkintoja. Ainakin kilpametsästyksen ja hovileikkikulttuurin vaikutukset ylsivät Turun linnaan, ja soitannollinen ritarikulttuuri jopa Hämeen sydämeen, Hämeen linnaan. On luonnollista, ettei pysyvää hovikulttuuriin kuulunutta urheiluinstituutiota, esimerkiksi vuotuisia turnajaisia, päässyt syntyymään, koska olot olivat keskiajalla ja uudenajan alussa vielä rauhattomia ja itse hovi- ja ritarikulttuuri liittyi kiinteästi linnoissa vaikuttaneisiin henkilöihin. Silti juuri haukkametsästyksen esiintyminen Turun linnan välittömässä vaikutuspiirissä Matias Kettilmundinpojan aikana 1300-luvun alussa on merkillepantava seikka, olihan koko harrastus vasta hieman aikaisemmin säädelty urheilulajiksi Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsijan Fredrik II:n (hallitsijana 1220 - 1250) aloitteesta. Tuskin haukkametsästyksellä oli Turussa suurta taloudellista merkitystä. Pikemmin se oli, kuten Fredrik II:n kuvaa *De arte venandi cum avibus* -teoksessaan, haukkakouluttaja Henzikinon isännälle mielekäs

huvitus ja liikuntaharrastus. Haukkametsästys on myös oiva osoitus siitä, että suomalainen hovi- ja ritarikulttuuri oli kiinteässä suhteessa saksalaiseen malliinsa.

Voimakkaimmillaan Turun linnan hovikulttuuri oli Juhana-herttuan aikana 1550- ja 1560-luvulla. Tuolloin tanssiminen ja hovileikit jonglööreineen ja kääpiöineen olivat arkipäivää. Pietari Brahe on kuvannut herttuan aikaista hovielämää kertomalla, että *"joka päivä päivällisen jälkeen oli järjestetty tunti, jolloin kaikkien herrojen oli tultava tanssisiin. Sinne tuli tällöin hovimestaritar hovinaisten kanssa ja kuninkaan soittajat soittivat heille tanssimusiikkia."* Hovielämä ei jäänyt vain seinien sisäpuolelle, vaan vielä niinkin myöhään kuin 1580-luvulla linnan ryytitarhaan rakennettiin pelipaikka eli leikkihuone linnanhaltijaa, Suomen suuriruhtinaskunnan korkeinta johtajaa ja kuninkaaksi ehtineen Juhanan poikaa varten.

Kiintoisimpia hovipelejä oli leikkimielinen turnajaistapahtuma eli "ringinlyöminen", jota Juhana-herttuan tiedetään harrastaneen hoviväkensä kanssa innokkaasti linnan viereisellä jäällä. Kyseisessä pelissä lyöjien hevosiaan radalla kannustaen tuli vangita keihäällään rengas tai seppelä, joka oli ripustettu radan yläpuolelle. Tavallaan myös pysyvämpiin turnajaishankkeisiin ryhdyttiin, kun herttua päätti rakennuttaa linnan lähelle turnajaispaikan ringinlyöntiä varten.

Turussa aateliset, korkeimmat viranomaiset ja varakkaimmat kauppiat kuuluivat Juhana-herttua ja Katarina Jagellonian juhlien kutsuvieraisiin, joten hovipiirien tavat vaikuttivat varmasti kaupunkilaisten elämään. Ei ole lainkaan ihme, että ritarikasvatukseen kiinteästi liittyneet sotaleikit tunnettiin suomalaiskaupungeissa jo 1500-luvulla. Olaus Magnus mainitsi muun muassa kaupunkilaispoikien suosimat talvileikit: lumisodan ja lumilinnat. Kun tällaiset tavat levisivät nopeasti ei ole outoa, että ilveilijöitä, jotka liikuntahistoria on tunnustanut osaksi liikuntakulttuuria, tiedetään olleen suurimmissa kaupungeissa. Paitsi Turussa myös sellaisissa kaupungeissa, joihin suomalaisilla oli yhteyksiä (Novgorod), jonglöörit ja ilveilijät kuuluivat katukuvaan, ainakin suurien tapahtumien yhteydessä.

Toisaalta erityisesti kaupungeissa, joiden ilmapiiri oli kansainvälinen, harrastettiin samoja urheilulajeja kuin porvarillisen kulttuurin euroop-

palaisissa valtamaissa. Luonnollisesti olosuhteet muokkasivat lajeja kenties yksipuolisempaan suuntaan. Niin ikään Turusta tiedetään, että siellä pidettiin talvisin luistelukilpailuja. Olaus Magnus kirjoittaa luistelusta paljon ensimmäisen kirjansa 25 luvussa.

"Hiihtäjien lisäksi on toinen laji sellaisia, jotka käyttävät sileää kiillotettua rautaa tai sileitä osia hirven tai naudan luista; putkimaisilla luilla on näet luonnostaan luistavuutta niiden sisältämän rasvan vuoksi. Nämä jalan pituiset luistimet kiinnitetään jalkapohjiin ja niillä voi matkata sileällä jäällä erittäin nopeasti ja niin kauan kuin jää on tasaista. Tässäkin ryhmässä on kaikkia ihmisiä, jotka palkinnon vuoksi mielellään luistelevat kilpaa (idrott). Kilpailumatka on järven peilikirkkaalla jäällä kahdeksan tai kaksitoista italialaista peninkulmaa kumpaankin suuntaan tai vähemmän. Palkintoina on hopealusikoita, kupariastioita, miekkoja, uusia vaatteita ja nuoria hevosia, näitä useimmiten. - - Niin kauan kuin jää on kirkasta ja ilman lunta sekä kaksi tai kolme tuumaa paksua, voidaan kuvatonlaisia kilpailuja pitää helposti ja turvallisesti, mutta ei muissa olosuhteissa. Sillä mikään ei ole uhkarohkeampaa ja hengenvaarallisempaa kuin lähteä luistelemaan jään ollessa ohutta ja lumen peitossa. Sillä joet ja purot, jotka nopeasti ja huomaamatta tunkeutuvat rannoilta järviin, syövyttävät alituisella virtaamisella jäätä, niin ettei se voi tulla paksuksi ja niin edelleen."

Luistelu-urheilu tunnettiin siis varsin hyvin ennen amerikkalaisen luisteluinnovaattorin, Jackson Hinesin aikaa 1800-luvulla, mitä tavallisesti pidetään luistelu-urheilun läpilyönnin kautena. Itse asiassa sitä harjoitettiin täällä vuosisatoja ennen amerikkalaisia aivan samaan tapaan keskialjalta lähtien kuin Keski-Euroopassa.

Vastaavasti 1700-luvulla tiedettiin, että Mynämäen ja Nousiaisten rajalla sijaitti Killanketo, jossa oli kauan juostu, hypitty, pelattu pallopelejä ja laulettu. Siis aivan samaan tapaan kuin muualla Euroopassa myös Turun kupeessa oli kaupunkilaisten huvittelupaikka, urheiluharrastuksiin suunnattu yhteinen aukea. 1700-luvun akateemisessa piirissä kiinnitettiin huomiota leikki- ja urheiluaktiivisuuteen: muun muassa Henrik Gabriel Porthan ja Jakob Tengström väittivät suomalaisten olleen jopa taipuvaisia urheiluun, notkeutta ja voimaa vaatineisiin leikkeihin. Sekä Porthan että Tengström edustivat uudenlaista, lähdekriittisempää tutkijasukupol-

vea, joka ei äitynyt kehumään oman kulttuuripiirinsä elämäntapaa, ellei siihen varmasti ollut syytä. Sen vuoksi heidän arvioonsa suomalaisten liikunnallisuudesta ja urheilullisuudesta on syytä suhtautua vakavasti.

Kyse on laajemmasta asiasta kuin luistelu-urheilusta ja kaupungin liikuntapaikasta yleensä. Yleisesti katsotaan, että heräävä kaupunkikulttuuri ja "paremman väen" liikuntaharrastukset olivat vasta 1900-luvun alun ilmiöitä. Kuten edelliset esimerkit todistavat, tietyssä mielessä elitistiset lajit olivat tunnettuja kaupungeissa ja niihin rinnastettavissa suuremmissa yhteisöissä jo vuosisatoja aiemmin, voimakkaasti kirjallisissa lähteissä esillä olleina viimeistään 1700-luvun lopulla. Mikään ihmeellinen murros kaupunkinuorison toimiminen 1920- ja 1930-luvun innovaattoreina ei siis ollut, vaan useimmat leikkimieliset liikuntamuodot, metsästys ja talviset kilpaurheilulajit ovat todennäköisesti levinneet laajemmalle yhteiskuntaan jo varhain. Talonpojille kaupungissa käynti ja markkinat olivat tapahtumia, joissa ei vain myyty omia tuotteita ja ostettu kauppiaiden tuotteita vaan katseltiin erilaista elämäntapaa yleisemmin. Ne olivat myös tapahtumia, joihin kyseiset ilmiöt ovat kautta Euroopan liittyneet. Miksi ne olisivat olleet vieraita Suomessa?

Kun tapojen välittymisnopeuteen haetaan vastausta, voidaan ottaa esimerkiksi selvästi kilpailullinen tapaninajoperinne. Olaus Magnuksen mukaan se oli vielä 1500-luvun puolimaissa leimallisesti kaupunkilaisten harrastamaan urheilua. Maaseudulla tapaninajokilpailut tunnettiin viimeistään 1600-luvulla, esimerkiksi niinkin syrjäisellä seudulla kuin Ruokolahdella vuonna 1685, joten tässä tapauksessa urheiluharrastus yleistyi ja saavutti rahvaan suosion sangen nopeasti. Maaseutu omi alkuaan tiiviin kaupunkiyhteisön harrastuksen, ja hevosurheilusta tuli kaiken kansan huvia.

Edelliseen liittyy kiinteästi kansantanssikysymys: liikuntamuotojen yleisimmät leviämisyälät maaseudulle. Vielä 1700-luvun lopulla uskottiin, etteivät kultivoituneemmat tavat, kuten tanssi, olleet saavuttaneet suomalaista rahvasta. Esimerkiksi Porthanin käsityksen mukaan tanssi oli levinnyt maaseudulla ainoastaan sellaisiin paikkoihin, jotka olivat jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa säätyläiselämän kanssa. Hänen mukaansa tanssiharrastus rajoittui vain herrasväen palvelijoihin. Onpa Porthanin

aikalaishavainto sitten oikea tai väärä, niin leviämistä oli joka tapauksessa enemmän.

Ainoastaan kaupungit ja herraskartanot eivät olleet uutuusien leviämistä. Yhtä hyvin sellaiset yhteisöt kuin ruukit, joiden työstä tuli useimmiten Suomen ulkopuolelta, Ruotsista ja Länsi-Euroopasta, välittivät erilaisia kansantanssi- ja mahdollisesti myös muita liikuntamuotoja. Mielenkiintoinen ja kuvaava tapaus tunnetaan Mustion rautaruukista vuodelta 1634. Tuolloin ruukissa oli vietetty häitä, joiden yhteydessä sattunutta hämähäperäistä kuolemantapausta, jouduttiin selvittämään myöhemmin käräjillä (Karjaa ja Inkoo 8.6.1634). Käräjillä vaadittiin tapahtumista seikkaperäinen selvitys. Todistajalausuntojen perusteella kävi ilmi, että häissä monet toisilleen vieraat kulttuurit kohtasivat ja tanssittiin eri maiden kansantansseja. Onkin luultavaa, että maa-seudulla sijainneet tehdasyhteisöt olivat kenties jopa kaupunkien ja herraskartanoita merkittävämmässä asemassa, koska ne olivat jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa ympäristön väestön kanssa. Aivan kuten kaupunkien myös ruukkeihin tultiin tekemään kauppaa, hankkimaan ylimääräistä rahaa kausitöillä ja ennen kaikkea seuraamaan samalla erilaista elämää.

Yhteenvetona voidaan todeta, että suomalainen liikuntakulttuuri oli olemassa ennen urheiluelämän varsinaista organisoitumista. Kansainväliset uutuudet tulivat täällä tutuiksi kaupunkien, suurempien teollisuusyhteisöjen ja herrasväen välityksellä jo ennen teollistumisen ja kaupungistumisen aikaa. Kansanomainen liikunta oli taas kehittyntä, kilpailuhenkistä ja sisälsi samoja piirteitä kuin läntisessä Euroopassa, vaikka yhteyttä eurooppalaisiin vastineisiin ei voi osoittaa. Toki on mahdollista, että samantapaiset urheilumuodot ovat syntyneet erillään toisistaan eri puolilla Eurooppaa. Suomalaisen urheilun nousun syyt ovat paljon syvemmällä omassa historiassa kuin yleensä esitetään. 1800-luvun ilmiöt olivat vain voimistamassa sitä kehitystä, joka vallitsi jo aiempina aikoina.

LÄHDELUETTELO

A Sociological Perspective of Sport. Edited by Wilbert Marcellus Leonard. Minneapolis 1980.

Barber, Richard & Barker, Juliet, Tournaments. Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages. Woodbridge 1989.

Bohus, Julius, Sportgeschichte. Gesellschaft und Sport von Mykene bis heute. München 1986.

Boswell, James, Life of Samuel Johnson I (1791). London 1967.

Braudel, Fernand, Civilization and Capitalism 15th - 18th Century I. The Structures of Everyday Life. The Limits of the Possible. Frome and London 1988.

Cederberg, A. R., Jaakko Tengströmin puhe muinaissuomalaisten seura-huveista ja ajanvietteistä. Kalevalaseuran Vuosikirja 25-26. Porvoo 1946.

Elias, Norbert & Dunning, Eric, Quest for Excitement. Sport and Leisure in the Civilizing Process. Oxford 1986.

Enäjärvi-Haavio, Elsa, Kansanleikit. Suomen kulttuurihistoria III. Säätty-yhteiskunnan aika 2. Jyväskylä 1935.

Finlands medeltidsurkunder I. Utgifven genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910.

Forsström, O. A., Suomen historia II. Suomen keskiajan historia. Jyväskylä 1898.

Gadd, Pehr Adrian, Ylä-Satakunnan oloja 1700-luvun puolivälissä. Satakunnan kihlakuntain pohjoisosan taloudellisen kuvaamisen yritys, joka käsittää huomautuksia maantieteen, muinaismuistojen, fysiikan, luonnonhistorian ja talouden ym. aloilta tarpeellisine piirroksineen. Suom. Kaapo Murros. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja V. Tampere 1946.

Gardberg, C. J., Turun kaupungin historia 1100-luvun puolivälistä vuoteen 1366. Turun kaupungin historia kivikaudesta vuoteen 1366. Turku 1971.

Gardberg, C. J., Turun linna. Suomentanut Raija Mattila. Helsinki 1971.

Gardberg, C. J., Turun linnan kolme Katarinaa. Suomennos Irma Savolainen. Keuruu 1986.

Gothus, Olaus Magnus, Pohjoisten kansojen historia. Suomea koskevat kuvaukset latinasta käänntänyt Kaarle Hirvonen. Keuruu 1973.

Haavio, Martti, Suomalainen muinaisrunous. Suomen kulttuurihistoria I. Heimoyhteiskunnan ja katolisen kulttuurin aika. Jyväskylä 1933.

Halt, Richard, Sport and British: A Modern History. Oxford 1989.

Heikkinen, Antero, Terveyden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla. Historiallisia Tutkimuksia 159. Jyväskylä 1991.

Häggman, Ann-Mari, Medeltida ballad och legendvisa. Finlands historia 1. Ekenäs 1992.

Jaakkola, Jalmari, Suomen historia III. Suomen varhaiskeskiaika, kristillisen Suomen synty. Porvoo 1958.

Johnson, Samuel, A Journey to the Western Islands of Scotland (1775). Edited by Peter Levi. Suffolk 1984.

Juslenius, Daniel, Vanha ja uusi Turku. Taneli Jusleniuksen kirjasta "Aboa vetus et nova" suomentanut Erik Ahlman. Porvoo 1929.

Juvelius, Einar W., Suomen kansan aikakirjat IV. 1680 - 1721. Helsinki 1932.

Kajanto, Iiro, Porthanin aatetausta. Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset. Jyväskylä 1982.

Kerkelä, Heikki, Kauppias, talonpoika ja maailmanmarkkinat. Pohjois-Suomen yhteiskunnan muutos esiteollisena aikana. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 15. Rovaniemi 1992.

Korhonen, Teppo, Olaus Magnus Gothus - Pohjoisten kansojen kuvaaja. Suomen historia 2. Keskiaika, valtaistuinriitojen ja uskonpuhdistuksen aika, kansankulttuurin juuret. Espoo 1985.

Lehtinen, Erkki, Akateemisen kulttuurin ensiaskeleet Suomessa; Hyödyn ja valistuksen ajan akademia. Suomen kulttuurihistoria I. Porvoo 1979.

Lehtinen, Erkki, Suomen varhaishistorian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana. Historiallisia Tutkimuksia 75. Jyväskylä 1969.

Luukko, Armas, Suomen historia VIII. Suomen historia 1617 - 1721. Porvoo 1967.

Mandell, Richard D., Sport: A Cultural History. New York 1984.

Perko, Touko, Urheilu- ja liikuntakulttuuri. Suomen kulttuurihistoria III. Porvoo 1982.

Schybergson, M. G., Finland i Olaus Magnus historia. Finlands kulturhistoria. Medeltiden. Med bidrag af flere författare utgifven af P. Nordmann och M. G. Schybergson. Helsingfors 1908.

- Schybergson, M. G.*, Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning II. Helsingfors 1911.
- Sigurdsson, Pétur, Glima*. Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid från vikingtid till reformationstid V. Helsingfors 1960.
- Sport in History: the making of modern sporting history*. Edited by Richard Cashman and Michael McKernan. St Lucia 1979.
- Suolahti, Gunnar*, Elämää Suomessa 1700-luvulla. Porvoo 1925.
- Suomela, Klaus U.*, Suomen urheilun historia I. Helsinki 1944.
- Suomela, Klaus U.*, Urheilun maailmanhistoria. Helsinki 1953.
- Suomi uskoj urheiluun*. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisuja 131. Helsinki 1992.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja II*. Toim. Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki. Helsinki 1958.
- Suvanto, Seppo*, Keskiaika. Suomen historia 2. Keskiaika, valtaistuinriitojen ja uskonpuhdistuksen aika, kansankulttuurin juuret. Espoo 1985.
- Tommila, Päiviö*, Suomen historian kirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo 1989.
- Urpilainen, Erkki*, Algot Scarin ja göötiläisen historian kirjoituksen muuneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella. Historiallisia Tutkimuksia 171. Tampere 1993.
- Vatjan viidenneksen verokirja vuodelta 1500*. Asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen kameraalisia oloja 1500-luvulla. (Toim. J. W. Ronimus). Joensuu 1906.
- Vilkuna, Kustaa*, Työ ja ilonpito. Kansanomaisia työnjuhlia ja kestitöitä. Helsinki 1946.
- Vilkuna, Kustaa*, Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen. Keuruu 1973.
- Wirilander, Kaarlo*, Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721 - 1870. Historiallisia Tutkimuksia 93. Forssa 1974.
- Wuolio, Eija-Leena*, Suomen liikuntahistoria. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisuja 88. Helsinki 1982.
- Zeigler, Earle F.*, A History of Sport and Physical Education to 1900. Selected Topics. Champaign 1973.